

A Z E R K Ö L C S D I C S É R E T E

Írta: SZABÓ IMRE

Kulturfilozófia a kor divatos tudománya. Természetes is, hogy a fejlődés élén járó szellemek igyekeznek rendszerbe foglalni azt az embereken és emberek között kikocsonyasodott anyagot, amely a legprimitívebb anyagi viszonyok fölé épült. Ez a rendszerezés önmagában pozitív jelenség, mert vele a társadalom megértését igyekeznek könnyebbé tenni, s a szétágazó tudományágak bizonyos síkon való szintézisét létrehozni. De roppant nehéz exakt, tudományos módszerrel dolgozni ott, ahol a tárgy maga kevéssé meghatározható képlet. Mindjárt az elején: mennyire tudomány és mennyire költészet a kulturfilozófia? Manapság, amikor a tudósok személyibb kapcsolatban állanak anyagukkal és objektív eredmények helyett őket szubjektíve érintő feleleteket keresnek, gyakori tünet más területen is, nemcsak a kulturfilozófiában, a két módszer, a két nézőpont összekeverése. *Huizinga* írja *Im Schatten von Morgen* című könyvében: „Ha az életet nem lehet logikai fogalmakba sűriteni (s ezt mindenkinek be kell látnia), akkor — ha többet akarunk kifejezni, — a szó a költőt illeti. Így volt ez, amióta csak költészetet ismer a világ. De abban a mértékben, ahogy a kultúra emelkedett, egyre észrevehetőbben tettek különbséget a gondolkodó és költő között és mind-egyiknek meghagyták a maga területét. A mai életfilozófia ahhoz a primitív állapothoz tért vissza és a logikai és poétikus kifejezési eszközök meghökkenítő zürzavarában olvad fel.“ (87/88. o.) Ami áll az életfilozófiáról, áll még jónéhány tudományágról — és nagymértékben a kulturfilozófiáról is. Ez a tudományoszak osztja a mai tudományok egyéb hibáit is és *Huizinga* könyvében — ha nem is tagadja a művelődésbölcselet jelentőségét, — szigorúan bírálja egyebek között azért is, mert — mint a tudományos termelésben újabbban (sokhelyütt — ebben is túlzott értéket tulajdonítanak az ötletnek. „Csak úgy nyüzsögnek a büszke kultúrszintézisek, melyek némelyike nagy ügyességgel épült, de amelyekben a szerző 'eredetisége' nagyobb győzelmet ünnepel, mint amennyit valamely higgadt tudomány ennek tulajdoníthat. A művelődésbölcselet némileg a régi idők bel espritjének helyét foglalja el s emellett nem mindig egészen nyilvánvaló, hogy mennyire veszi magát teljesen komolyan, még hogyha azt is akarja, hogy olvasói komolyan fogják fel. Így valami közepszerű alakul ki a kulturfilozófia és kulturfantázia között, amelyben néha még a gyakorlott elme is nehezen különbözteti meg a szénát a pelyvától. Némelykor a termék megzavaró jellegéhez még a kifejezésbeli esztétikai hatásra való törekvés is hozzájárul.“ (72/73. o.)

Kemény szavak ezek és jól készüljön fel az a kulturfilozófus, aki ezek után munkához lát, nehogy a saját szavait fordítsák ellene. Nehéz feladat előtt áll, mert a kulturfilozófus önmagával is dolgozik, amiről ír, — mint említettük, — nem száraz tudomány, de őt is érintő kérdéskör. Ezért azután a tudomány és költészet kevert eszközeivel dolgozó efajta vizsgálódók alig tudják az indulatot kikerülni. S könyveik, alkotásaik, melyekben különböző tudományágak és módszerek, objektív szemlélődés és költészet, lélektan és társadalomtudomány, széptan és erkölcsstan keverednek, mégse hullanak szét, mint egymást meg nem tűrő anyagok keveréke — vajjon mi az összekapcsoló, egységesítő bennük?

Ez az egész az átszövő, összekovácsoló: a magatartás, az *attitűd*,

amely különösen az ilyen, magánembert és írókat egyaránt érintő művekben játszik nagy szerepet. A kulturfilozófia határtudomány, de ilyen módszereiben felemás alkotásokat ma mindenütt találhatunk. Gondoljunk csak a szociográfiát, életrajzot, útleírást, újságr riportot összevegyítő Illyés-könyvre, a *Puszták népére*, vagy a *Viharsarokra!* Az attitűd, egyedül a magatartás, a jelenségekkel szembeni egységes állásfoglalás alkot keretet az ilyen művekben. S bizony, manapság az olvasók is ezt keresik: az író állásfoglalását, nem közömbös leírást, — állásfoglalást, mert ez példa, útmutatás számukra, megerősítés hűtlükben vagy új felfogás bemutatása. A kulturfilozófusok is, — akik többnyire járatlan úton vizsgálódnak s mindegyikük egyúttal szakmunkássága módszertanát is építi, — egyetlen szemponttal, egyetlen egységes, mindenből kibúvó magatartással adnak egységet olykor szétágazó alkotásaiknak. *Spengler* a politika önállóságával és kötetlenségével, *Ortega y Gasset* az elit emelésével — *Huizinga* az erkölcs szenvedélyes dicséretével.

Az anyag, amellyel *Huizinga* dolgozik, a tárgy, melynek elméletét próbálja megfogalmazni, a művelődés. Vizsgálódásai során ennek a meghatározásában marad *Huizinga* a leginkább tudós. *Freud* művelődés alatt mindazon vívmányok és berendezések összességét érti, amely az embereket az állatok fölé emeli, mert e vívmányokkal a természet ellen jobban védekezhetnek és velük az emberek egymásközi kapcsolataikat szabályozzák (*Das Unbehagen in der Kultur*). Ez azonban a művelődésnek csak külső része; *Huizinga* ezt az objektív oldalt is pontosabban határozza körül. Művelődés szerinte elsősorban a szellemi és anyagi értékek egyensúlyát jelenti. A mai korban például az anyagi értékek (technika) magas fokon állanak, annál alacsonyabban azonban a szellemiek (intellektuális, morális, esztétikai értékek). A művelődést tehát nem valami állandóan emelkedőnek, de kedvező társadalmi alakulásnak tartja, amikor egyebek között a szükségletek magasabbak, mint egyszerű ösztönkielégülések. Lehetővé teszi ilyen módon, hogy alacsonyabb szinten is feltételezhessük ezt az egyensúlyi helyzetet. A művelődés ezek szerint nem elhatárolt, időben mérhető korszak, hanem mindazon helyzet, amidőn ez az egyensúly, a belső és külső értékek egyensúlya előáll. Nem osztja *Spengler* után ketté a külső megjelenési formát és belső tartalmat kultúrára és civilizációra; könyve velejét megadva azt mondja, hogy ma „a világ *Spengler* civilizációjának képét mutatja, hozzáadva egy adag örületet, humbugot és szürkeséget, mindezt szentimentalitással összekötve, — amit *Spengler* nem látott előre“ (182. o.). Ezek már válságtünetek s ha a művelődés további, belső, szellemi ismérveit nézzük, úgy mindenik megingásában előtűnik a kor egész válsága. Felmutat-e a mai idők művelődése valami törekvést egy eszmény elérésére — egy társadalmi eszmény megvalósítására? A természetet talán uraljuk, de uraljuk-e önmagunkat, megvan-e az embereknél a kötelesség-, felelősség-tudat, amely a művelődés erkölcsi tartalmát jelentené?

Huizinga már könyvének alcímében megmondta, hogy a mai kultúrválságnak csak körmeghatározását adja. Ez a kor teli ellentétes jelenségekkel. Látszólagos haladás a technikában még nem jelent okvetlenül általános haladást. Hiszen a tudomány is egyre újabb és újabb mezőkre veti magát és a válságot mégse kerülte el. Az a helyzet, hogy a tudomány eljutott az emberi gondolatkinccs határáig; nem bírjuk továbbra józan ésszel felfogni a kérdések és jelenségek roppant elaprózódását, nem tudjuk követni az eredményeket. A tudományos életben

szakonkint sajátos zsargon alakul ki, melyet csak a beavatottak értenek s az eredmények allig válnak közkincsé. A felfogó- és megismerő-szerveknek új, nagy elfinomodása szükséges, hogy az élet, közönség és tudomány közti kapcsolat helyreálljon. Az pedig, ami mégis eljut a laikusokhoz, az a sajtó és az általános oktatás útján olyan felhígított formában s annyira felületesen, keverten jut el az emberekhez, hogy azoknak egységes ismeretanyagát inkább megbontja, semmint tovább fejleszti. Mégis a tudománynak ez az előrefutása önmagában pozitív jelenség, mert csak idő kérdése, hogy utólrjuk és megértjük az új eredményeket.

De mit szólunk a kritikai szükséglet szörnyű pusztulásához? A logikai, józan vezérelvet lassan félredobják és a belátás helyett az érdek és a vágy kívánalmait kiáltják ki felismerésnek. Bizonyos, hogy a túlzott racionalizmus hidegsége gátolja a dolgok mélyebb értelmének felfogását. De a másik véglet, a logikus kritikai szempont hiánya (például a fajelmélet) a megismerés megbízhatóságát, szavahihető pontosságát, tényeknek megfelelő jellegét teszi nevetségessé. „A kritikai fékek felmondták a szolgálatot“; a mai hangadó művelődés az értelmes, kritikával helyesbített megismerés helyébe az ésszel ellenkező, ösztönök mozgatta vágy-elképzelést és akaratot ülteti.

Furcsa, kifordult világot élünk, melyben nemcsak a kritikai szempontok, de a kritika szükségességének érzése is hiányzik, — melyben még a tudomány szerepe is az emberi emelkedés elősegítése helyett háborúk előkészítésébe zavarodik. Elhaltak a nagy célok, nem óhajtjuk öncélúan a világmindenség elfogulatlan megismerését, eszményünk nem a komoly vizsgálódásba való elmélyedés, hanem a pillanat, a jelen, a mindennap tekintetnélküli, szemponttalan megélése és kihasználása. A megismerés helyébe a legközvetlenebb egyéni siker iránti törtetés lép. Manapság harcot hirdetnek, de nem az önmagukban élő rossz, hanem embertársaik ellen. Mindig csak a barát-ellenség szembeállításának síkján képesek mozogni; visszatérnek a pubertás-állapotba és szomorúan cserélik fel mindinkább a belátást az indulattal. Az erkölcs talán statisztikailag nem romlottabb, mint azelőtt, de hiányoznak az erkölcsi normák; az erkölcs elmélete az, ami aláhanyatlott. Új bölcselőkü wendszerek, amelyek immorelizmust prédikálnak, — tudományos elméletek, melyek közel járnak a fatalizmushoz, mert az anyag kizárólagos elsődlegességét hirdetik, — a romanticizmushoz visszatérő művészeti irányok: mindezek következtében az erkölcsi elv általános gyengüléséről beszélhetünk. Nincs elöttük vezető eszmény, mely igazítaná minden cselekedetüket, nem keresnek nemes célt, nem válogatják az eszközt. Példaképpen nézzük a politikai életet, ahol állam állammal ma is farkasként áll szemben. Majdnem köztudatba ment át, hogy a politika önálló terület, melyet nem köt az erkölcs, ahol szabadon lehet cselekedni a legnagyobb fokú önzés alapján is; de nem gondolnak arra, hogy mi történik, ha a többi állam vagy egység is eszerint az elv szerint cselekszik majd?

Az egyéni eszmény is torz formát öltött magára. Lehet, hogy a kornak szüksége van heroikus alakokra. De a mai heroizmus alapjai sokkal inkább a tett öncélú istenítése, az akaratra építés, hogy ezáltal elaltassák a kritikai megkülönböztető készséget, — az eszmény elközdölése széphanzású szavak segítségével. Napjaink az ing- és kéz-heroizmus kora, mondja Huizinga. Dicsőítünk héroszokat, anélkül, hogy vizsgálnánk: megtaláltuk-e a megfelelő orvost ezzel s vele a hatékony orvosságot? Az emberek gyerekké vedlettek vissza; *puerilizmusnak*

nevezi Huizinga a jelenséget, hogy a játéknak soha sincsen vége, nincs határ komolyság és játék között; egyenruha-örület, felvonulási, politikai kongresszusok, tudákos mellébeszélések, ujságruthikák, melyeket a józan, hideg szemlélő csak játéknak tekinthet, halálos komolysággal töltik el az embereket.

Az általános irracionizálódást, mint a válságtünetek keretjelenségét, mindenekelőtt a babona jellemzi és a fanatikus hit. A rációt bizony még a művészet is odahagyta, helyette a csoda, az ékthetetlen, az ösztönös fogja meg az új-romantikus írókat és ezt várják az olvasók is. A cél megélni a jelenségeket, nem megismerni vagy megérteni. És e sokfajta bomlás legvégére: vajjon futó pillantás nem győz-e meg bennünket arról, hogy ma nincs egységes életstílus, homogén és harmónikus élet-elrendezés, amely például a 18-19. századot jellemezte?

Kisérreljük meg Huizinga helyett egységbe foglalni a válság-tüneteket. Két egynevezőre hozható jelenséget találunk: először az intellektuális képességek elkorcsosulását, — ide sorolva a kritikátlanságot, a felhígított tudományt, a puerilizmust, az ösztönöknek az értelem felett aratott győzelmét. De a súlyosabb tünet: az erkölcs eláhányatlása, kikihagyása. Az eddigi korok mindegyike mutatott valami egységet, ha mást nem, az istenhit közös alapját, melyre az etika épülhetett. Ma ez is hiányzik, mondja Huizinga. Nincs egység semmiben, erkölcsben sem, szétágaznak a morális elképzelések, ha ugyan egyáltalán vannak ilyenek. S ebben a kaoszban az egyéni felelősség — az erkölcsi alapja, — mely végeredményben mindenki ügyévé tette a társadalom kérdéseit, átadta helyét a tömegérdeknek.

Az erkölcs ilyen megüngása: ez a Huizinga-könyv gerinc-megállapítása. Nincsenek egyéneknél élő erkölcsi eszmények, melyek feladatok, közösségi kötelességek tudatát oltanák az emberekbe. Fura idők, csóválja fejét Huizinga. A mai embert a környezete kiábrándítja eszményeiből s ha eddig az erkölcsi eszmék józan belátás következményeként jelentek meg, mint logikai gondolatsorok összegezése, ma „kizárólag valami metafizikai öntudat meg nem gyengített és megingathatatlan alapján maradhat védve egy abszolút igazság-fogalom — a maga szigorúan érvényes erkölcsi és igazságbeli normáinak szükséges következményeivel — az ösztönös élet-tülekedés növvő áradatával szemben“ (91. o.). Ami eddig logikus végkövetkeztetés volt, az manapság szenvedélyes, metafizikus hitté kellett, hogy változzék. Igen ám, de ezek praekulturális kérdések, mert ha abszolút igazságként az emberiség haladásának most időszerű igazságát vesszük is és így közelítjük a metafizikus hitet a kor valóságához, — ez a hit mégis csak elvont marad és olyan magatartást jelent, amelynek megnyilatkozáshoz társadalmi tájékozódás (kellene, tudása és megvizsgálása annak, hogy a mai külső körülmények lehetővé teszik-e ilyen független, nem valóságból fakadó hit kibontakozását és minden akadályon keresztüli megvalósíthatóságát. Általában Huizingát az ilyen kulturák előtti kérdések felvetése jellemzi, az egyéni magatartás független elemzése. Megállapításainak nagyrésze a külvilág, tudomány, művészetek, emberi gondolkodás fejlődése következtében alakult intellektuális képességekre vonatkozik, melyeknek kiformalódása annyira bonyolult, hogy márt-márt szabadon fejlődő és mozgó, libegő összetevőknek kell tekintenünk őket. Ezekre nézve mérhetetlen értékű Huizinga könyve, mert amennyiben megállapítja, hogy az intellektuális tulajdonságok, képességek és a művelődés emelkedően kitrajzolt útjai szétágaznak, egyjuttatva arra is figyelmeztet, hogy tudatos lelki magatartással az emberek többé-kevésbé a

kívánt útra tehetősek a művelődés egyéni értelmezésének eme kellékeit. De az etikai romlás, az irracionizmus vagy a puerilizmus szomorú tüneteiben a társadalmi helyzet is nagy, olykor döntő szerepet játszik. Huizingának rendszerezés tekintetében hiányos könyve erre nem felel: milyen az arány a viszonylag szabad és társadalmilag kötött összezetevők között, — lehet-e javítani a művelődés mai válságán társadalmi reformokkal és mennyiben? Kihagyja számításaiból azt a már-már közhelyé vált, de mégis termékeny megállapítást, hogy minden demokrácia kezdetben mennyiségi szélesedést jelent és csak később minőségi elmélyülést. Művelődésről beszélve az a legnagyobb nehézség, hogy egyéni és társadalmi adottságok és hatások keverékéről van szó, amikor is a keveredési arányszámot minden egyes részjelenségnél külön kell megállapítani. Ha a társadalmi viszonyok nem szorítanak kiméltlen ember-társ- és idegen közösség elleni harcra az embereket, akkor a Huizinga-említett válságtünetek némelyike nem lenne olyan súlyos és talán jelentéktelenné törpülne. A kérdés nyitva áll, Huizinga nem felel és nem is kísérel meg, hogy feleljen rá; csak a válságtünetek oknyomozó kutatásából tudnánk majd megfelelő terapeutikus módszert kielemezni. Hogy a Huizinga által használt orvosi hasonlatnál maradjunk: felületi, bőrtünetekből alig lehet a belső elváltozásokat megismerni, legfeljebb — és kis mértékben — azokra homályosan következtetni.

Igy azután Huizinga jövőbetekintése sem igen tud reális következtetéseket hozni. Az a miliméter, amely a mai politikát a legszűkebb érdekein túlra viszi, az a népszövetségi minimális eredmény, amit ma Genfben, vagy másutt diplomáciai tárgyalásokon elérnek, még kevés ahhoz, hogy belőle nemzetközi együttműködés alakuljon vagy nemzetközi tudat, amely tartálya lehetne majd az új etikának. Új ember, új, megtisztult emberiség kell, amely nem lesz közömbös az igazság iránt — mondja Huizinga; új aszkétákat várunk, akik tudnak a jövőért áldozatot hozni. Hogy ez az új emberiség hogyan alakul majd, mi mutat ma is erre és mi gátolja ezt a kifejlődést, arra alig felel. Könyve így egy, az etikai magatartás, tisztaság, igazság eszméitől áthatott, a korai kereszténység idejére emlékeztető, emberileg roppant rokonszenves prédikátor szavait adja vissza, aki szenvedélyesen hiszi és akarja a megtisztult emberiség eljövételét, az egyéni önzés és kollektív kötelesség egységében feloldódott új embert. Mindnyájan ezt akarjuk, legfeljebb különböző módon. Ha összegezni próbáljuk a könyv eredményeit a bőven említett válság-jelenségek ismertetésén kívül (melyeknek sorát ilyen Huizinga-szerű, kissé elegyítő módon magunk is folytathatnánk), akkor ezt abban láthatnánk, hogy a könyv kisszámú olvasói meghatódva állanak ilyen tiszta hit láttán, a pesszimizmusra okot adó jelenségeknek optimista áthidalása előtt és az erkölcs e szenvedélyes prófétájának szavait olvasva magunk is erkölcsi kötelességérzetünkben és Huizingáéval rokon magatartásunkban megerősödve kerülünk ki a hitnek, legmagasabb erkölcsnek ebből a tisztavízű, üdítő fürdőjéből.

A könyv hatalmas sikert aratott mindenütt, főként a fiatalságnál és különösen az úgynevezett „harmadik oldalon“. Hozzá tartozik Huizinga írásának, mint jelenségnek társadalmi megértéséhez, ha megjegyezzük, hogy ennek a túlzott és helyenkint tévesen felfogott sikernek oka valószínűleg az, hogy az író a mai elméletek, történelmi materializmus vagy freudizmus egyesekre kiábrándítóan ható, az embereknek gondolkodásuknak és viselkedésüknek anyagi kötöttségét mutató rendszerre helvébe (eme rendszerek a *felület*es vizsgáló szemében leértékelik az embert) visszaállítja az Embert, aki felülemelkedik az állato-

kon, mert eszmék és nem pusztán ösztönkielégítés hajtják, mert szabad etikai elképzelések vezethetik; így Huizinga azzal, hogy az emberi szabadságot, emelkedettséget, erkölcsi nagyságot visszaállítja régi piedesztáljukra, hogy kötetleneknek tartja ezeket, — akaratlanul az emberek hiúságát is legyezgeti. †

A MAGYAR LELKIISMERET TÖRTÉNETÉHEZ (II.)

(A Huszadik Századtól a Márciusi Frontig)

Irta: KEMÉNY GÁBOR

Tisztázni kellett a kérdéseket a konzervatív állásponttal szemben is. *Majláth* József gróf, a lassú progresszió híve a szociális olajcseppek segítségével, *Prohászka* a keresztényszocializmus önmagának ellentmondó módszerével nem tudták előbbre vinni a megoldást. Mint *Majláth* és *Prohászka*, úgy *Apáthy* István is teljes jóhiszeműséggel keresik a megoldás módját, de míg az előbbieket *karitatív alapon*, *Apáthy hungarocentrikus* szempontból néz szemébe a szociális problémáknak, ami elméletileg csak a kérdés elhomályosítására, gyakorlatilag átjárhatatlan utvesztőbe vezet. A *Magyar Társadalomtudományi Szemle* 1908. évf.-ban olvassuk A *Magyar Társadalomtudományi Egyesület teendői* címen *Apáthy* programhirdetését: „Volnék *Fra Girolamo*, a máglyahalálra kész *Savonarola*, bejárnám, mint hajdan *ő Firenzét*, én is ezt a híváságos *Budapestet*, hogy felkeltsem az emberek lelkiismeretét... feltárnám a jelen nyomorúságát, amelynek pedig nem kellene lenni s amelynek cifra takarójára fordítanak anyagi és erkölcsi erőket annyit, hogy belőlük a bajoknak orvossága is kitellenék... A mi társadalmunk nem magyar és még kevésbé egységesen magyar... Ne akarjuk majd akkor tenni magyarrá, mikor már nem lesz Magyarország... Látom a boltok előtt irigykedő szemmel álió munkást és látom, mint hagyja a csapszékben azt, amiből ha karácsonyig összegyűjtené, *ő* is vehetne ajándékot övének... Akik saját javaik kockázatásával szolgálják az ugynevezett népjólétet, nem járnak-e úgy, mint ama francia arisztokraták, akik a *Diderotk* és *Rousseauk* lelkes híveivé szegődtek, a francia forradalmat a saját engedékenységük által lehetővé tették s végezetül a guillotint alá hajtották fejüket. Aki megunta a szélsőségek harcát, társadalmunk mai összevisszaságát, az meneküljön hozzánk. Csak egy képességre van szüksége, hogy munkatársunk lehessen s ez a magyarság.“

Szinte megdöbbenő az az egyoldalú történet- és társadalomszemlélet, mely a kiváló természettudóst jellemzi e sorokban. A *Magyar Társadalomtudományi Szemle* lapjain sok alapos értekezést olvasunk, de a tulajdonképpeni szociológiai tanulmányok többnyire ezt a nemzeti szellemet tükrözik. *Palágyi* Menyhért pl. A *nemzeti gondolat filozófiájában* azt magyarázza, hogy a nemzetfogalom kezd észrevétlenül eltűnni a szociológiából. Sem *ő*, sem *Hornyánszky* Gyula a történelmi materializmusról irt bírálatában nem gondolnak arra, hogy a nemzet legsajátosabb tulajdonságai csak teljes társadalmi kifejlés mellett szökkenhetnek igazán termésbe. Ebből a hungarocentrikus felfogásból következik, hogy — *Jancsó Benedek* Románia birtokpolitikájáról irt alapvető munkája mellett — *Ajtay* József (1914) a nemzetiségi kérdést a magyar társadalom felsőbbrendű szellemi erejével véli megoldhatónak. Az olyan kiváló szociológiai érzékkel megirt tanulmányok, mint *Imre Józsefé: Az orvos hivatása és társadalomról*. *Imre Sándoré: Széchenyi és a magyar nevelés*, *Pauler Ákosé: Széchenyi társadalmi erkölcsstanáról* — izolált jelenségek a *Magyar Társadalomtudományi Szemle* vastag kötetiben.